
**ՀԱԼԻԴԵ ԷԴԻԲ ԱԴԸՎԱՐԻ «ՀԱՆԴԱՆ» ՎԵՊԻ
ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԱՏԱԴՁԸ**

ԱՆԺԵԼԱ ԱՎԱԳՅԱՆ

Հայտնի թուրք գրող, թարգմանիչ, լրագրող, ֆեմինիստ և մանկավարժ Հալիդե Էդիբ Ադրվարը ծնվել է 1884 թ. Ստամբուլում՝ պալատական պաշտոնյայի ընտանիքում: Նրա հայրը, ով բարձր պաշտոն էր զբաղեցնում Աբդուլ Համիդ Երկրորդի պալատում, դստերը տվել է ժամանակի պահանջներին համապատասխան կրթություն: Սկզբնական շրջանում Հալիդե Էդիբը սովորել է մասնավոր ուսուցիչների մոտ, ապա հաճախել է Ստամբուլի Ամերիկյան քոլեջը, որն ավարտել է 1901 թ.: Դրանից հետո սկսվել է հեղինակի գրական ակտիվ գործունեությունը. նա գրել է հողվածներ թուրքական պարբերականների համար, աշխատել որպես խմբագիր, ակտիվ քաղաքական և հասարակական կյանք է վարել, մասնակցել Թուրքիայում ֆեմինիստական կազմակերպությունների ձևավորմանը և հետագա զարգացմանը: Իր կյանքի ընթացքում Էդիբը գրել է քսանմեկ վեպ, պատմվածքների չորս ժողովածու, թատերական երեք ստեղծագործություն, գիտական և քաղաքական բազմաթիվ աշխատություններ, կատարել է գրական-գեղարվեստական թարգմանություններ, երկու հատորում անգլերենով և թուրքերենով շարադրել է իր հուշերը: Նրա հուշագրությունից հայտնի է դառնում, որ Էդիբը ճանաչել է հայ երգահան Կոմիտասին, ում հյուրընկալել է իր տանը և հիացել նրա արվեստով¹:

Գրողի ստեղծագործական ուղին համընկել է մի այնպիսի բարդ ժամանակաշրջանի հետ, երբ Թուրքիայում ծավալվում էին թեժ բանավեճեր ու խորը հակասություններ կային արևելյան ու արևմտյան մշակութային-գաղափարական հոսանքների միջև: Հալիդե Էդիբը նման պայմաններում ծավալել է բեղուն գործունեություն թե՛ գրական և թե՛ հասարակական-քաղաքական ոլորտներում՝ բարձրացնելով կանանց իրավունքների հարցը Օսմանյան կայսրությունում:

Հալիդե Էդիբը, վաղ հասակում կորցնելով մորը, դաստիարակություն էր ստացել հիմնականում մայրական տատի և հոր մոտ: Եթե տատը՝ Նաքիյե հանըմը, պահպանողական կին էր և թոռնուհուն դաստիարակում էր օսմանյան ավանդույթների համապատասխան, ապա հայրը՝ Էդիբ Բեյը, լինելով առաջադեմ մարդ, դստերը տալիս էր ժամանակի պահանջներին համապատասխան արևմտյան կրթություն: Ապ-

¹ Տե՛ս **H. Edib**, *Memoirs of Halide Edib*, New York/London, 1926, էջ 373-374:

րելով միմյանցից խիստ տարբեր, իսկ երբեմն անգամ իրարամերժ պայմաններում՝ Հալիդե Էդիբը չէր կարող չկրել միմյանց հակասող գաղափարների և՛ դրական, և՛ բացասական ազդեցությունը, որի մասին նա վկայում է հետագայում իր հուշագրության մեջ. «Փոքրիկ աղջնակը դանդաղ էր մեծանում՝ սնվելով և՛ արևելյան, և՛ արևմտյան մշակույթներով. նա կա՛մ լսում էր իր սուֆի տատիկի աղոթքները, կա՛մ էլ զգում էր անգլիական կարգապահության ազդեցությունը, որով այդքան հիանում էր նրա արևմտամետ հայրը...»²:

Հետագայում էլ շրջապատված լինելով տարբեր մշակույթների պատկանող, այլ կենսակերպ ունեցող մարդկանցով՝ գրողը հնարավորություն է ունեցել այդ բազմերանգ տարրերի համեմատման ու համադրման միջոցով իր ստեղծագործություններում կերտելու գունագեղ միջավայր: Էդիբը գրական ուղին սկսել է երիտասարդ հասակում և սկզբնական շրջանում իր ստեղծագործությունները հրատարակել Հալիդե Սալիհ անունով³: Նա իր հողվածներում անդրադառնում էր կանանց ազատագրության, նրանց կրթություն ստանալու իրավունքի և աշխատանքի դիմաց պարտադիր վարձատրության հարցերին: Էդիբը համոզված էր, որ օսմանյան կանանց ազատագրման միակ ճանապարհը կրթությունն է, և այդ պատճառով ակտիվ գործունեություն էր ծավալում կանանց կրթության մակարդակը բարձրացնելու ուղղությամբ: Իր վաղ շրջանի հողվածներից մեկում, որը կոչվում է «Աշխարհը կառավարում է օրորոցն օրորող ձեռքը» («Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder»), նա պահանջում է փոխել կնոջ նկատմամբ վերաբերմունքը՝ նրան վերապահելով նշանակալից դեր ընտանեկան կենցաղում և ընդհանրապես հասարակական կյանքում. «Մի՛ վերաբերվեք մեզ որպես մի գարդի, որը հատուկ պատրաստված է պահարանում դրվելու և ձեր տեսողական ցանկությունները բավարարելու համար, կամ էլ որպես ծառայի, որը ապահովում է ձեր տան հարմարավետությունը: Մենք... ցանկանում ենք լինել ուժեղ կամքի տեր և գրավիչ կին»⁴:

Կանանց կրթության ոլորտում Էդիբի նախաձեռնությամբ հիմնվում է «Կանանց կարգավիճակի բարելավման կազմակերպություն» («Teâli-i Nisvan Cemiyeti») ակումբը⁵, որտեղ սովորեցնում էին տնային տնտեսությունը վարելու, երեխաների մասին հոգ տանելու, զինվորներին խնամելու հմտություններ:

Թուրքական պարբերականներից բացի՝ Էդիբը իր հողվածներն ուղարկում էր նաև արտասահման: Նրա «Թուրք կանանց ապագան» («The Future of Turkish Women») վերնագրով հողվածը հրատարակվել է

² H. E. Adivar, *Mor Salkımı Ev*, Istanbul, 2007, s. 300: Այս գրքից կատարված այս և հետագա թարգմանություններն իմն են - Ա. Ա.:

³ Սալիհը նրա առաջին ամուսնու՝ Սալիհ Զեքիի անունն է:

⁴ S. Elaman, *A Feminist Dialogic Reading of the New Woman: Marriage, Female Desire and Divorce in the Works of Edith Wharton and Halide Edib Adivar*, Manchester, 2012, p. 158.

⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

անգլիական «The Nation Magazine» ամսագրում և գրավել տեղի կանանց շարժման առաջնորդների ուշադրությունը, որոնցից մեկն էր Իզաբել Ֆրայը⁶: Վերջինիս հրավերով Հալիդե Էդիբը մեկնել է Լոնդոն, ծանոթացել տեղի շատ գիտնականների, կանանց շարժման բազմաթիվ ներկայացուցիչների, ակտիվիստների հետ, ինչպես նաև մասնակցել տարբեր գիտաժողովների: Այդ ծանոթությունները հետագայում նշանակալից դեր են խաղացել նրա կյանքում:

Հասնելով գրական-հասարակական ակնառու հաջողությունների՝ գրողը բախվեց լուրջ խնդիրների անձնական կյանքում: Իրենից քսան տարով մեծ իր մաթեմատիկայի ուսուցիչ Սալիհ Ջեքիի հետ ամուսնությունը ունեցավ անհաջող ավարտ, որի պատճառը ամուսնու՝ երկրորդ կին ունենալու ցանկությունն էր: Էդիբի համար սա շատ ծանր հարված էր, որին նա անդրադարձել է իր հուշերում. «1910 թվականին ես ընտանեկան լուրջ խնդիրների բախվեցի: Ստիպված էի կարևոր փոփոխություն կատարել կյանքումս, փոփոխություն, որին ես չէի կարող ինքս ինձ ստիպել հեշտությամբ դիմակայել: Սալիհ Ջեքի բեյի կապը մի ուսուցչուհու հետ այնքան լուրջ էր, որ թվում էր՝ նա մտորում է ամուսնության մասին... Երբ ես վերադարձա, նա՝ Սալիհ Ջեքի բեյը, ասաց, որ ամուսնացել է այդ կնոջ հետ, և ի զարմանս ինձ ավելացրեց, որ բազմակնությունը որոշ դեպքերում անհրաժեշտություն է: Նա խնդրեց ինձ շարունակել մնալ իր առաջին կինը: Մեր միջև երկարատև ու տանջալից պայքար ծավալվեց, բայց վերջիվերջո նա համաձայնեց ինձ ապահարզան տալ, և ես հեռացա այն վայրից, որը շուրջ ինը տարի իմ տունն էր եղել»⁷:

Գրողը, որ մերժում էր բազմակնությունը՝ ասելով. «Ես հավատում եմ մոնոգամիային (մենամուսնությանը - Ա. Ա.), անվան ու տան անձեռնմխելիությանը»⁸, չէր կարող ներել ո՛չ ամուսնուն և ո՛չ էլ հարագատ հորը՝ նրանց երկրորդ կին ունենալու համար: Նրանք, որ իրենց հայացքներով թեև արևմտամետ, առաջադեմ անձինք էին⁹, սակայն օգտվելով հայրիշխանական համակարգի օրենքներից՝ երկրորդ անգամ էին ամուսնացել, արժանանում են Էդիբի դատապարտմանը:

Ամուսնալուծությունը հոգեբանական մեծ հարված էր Էդիբի համար. նա շուրջ երեք ամիս եղել է անկողնային հիվանդ, իսկ ավելի քան մեկ տարի ապրել նյարդային լարված վիճակում: Հենց այդ ժամանա-

⁶ Տե՛ս **M. Nazlımar Subaşı**, The Female Exploration in a Patriarchal Society as reflected in Virginia Woolf's «The Voyage out» and Halide Edip Adivar's «Handan», <https://ru.scribd.com/document>

⁷ **H. Edib**, Memoirs of Halide Edib, New York/London, 1926, p. 307-308: Այս գրքից կատարված այս և հետագա թարգմանությունները իմն են - Ա. Ա.:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Սոր մահվանից հետո Հալիդե Էդիբի հայրը երկու անգամ ամուսնացել է, և Էդիբը ականատես է եղել այն տանջանքներին, որոնց միջով անցել է առաջին կինը, երբ հայրը ամուսնացել է երկրորդ անգամ: Այդ ամենը շատ խոր հետք է թողել գրողի հոգեկան աշխարհի վրա:

կաշրջանում էլ նա նախաձեռնում և գրում է իր հայտնի վեպերից մեկը՝ «Հանդան»-ը:

«Հանդան»-ը նամակագրական ժանրի վեպ է, որը նախապես հատվածաբար հրատարակվել է «Tanin» թերթի 1912-1913 թթ. հոկտեմբեր-մարտ ամիսների յոթ տասնյակ համարներում¹⁰: Վեպը կարճ ժամանակում ջերմորեն ընդունվել է ընթերցողների կողմից և մեծ ճանաչում ստացել, որը զարմանք է պատճառել անգամ հեղինակին¹¹: Հուշագրության մեջ, անդրադառնալով իր այս վեպին, Էդիբը մի դրվագ է հիշում իր և տատի՝ վեպի վերաբերյալ գրույցից. «Վեպի հրատարակումից հետո, որը լրիվ անհիմն, հիստերիայի աստիճանի գրավել էր հասարակության երևակայությունը, տատս եկավ ինձ մոտ՝ ձեռքին մի նոթատետր, և հարցրեց՝ կարո՞ղ է հրատարակել իր գրած ստեղծագործությունը և դրանից մի փոքր գումար վաստակել: Ես կարդացի նրա գրածը. դատարկ և սենտիմենտալ մի պատմություն էր, որը այնքան էր տարբերվում տատիս հումորային և յուրօրինակ գրույցներից: Երբ ես փորձեցի նրան բացատրել գրքի հրատարակման անհնարինությունը, նա ցավով նայեց ինձ.

- Ինչո՞ւ,- հարցրեց նա,- քոնը վաճառվում է շատ ավելի լավ, քան ցանկացած ուրիշինը:

- Դա լրիվ ուրիշ բան է, տատի՛կ:

- Ուրի՞շ: Որտե՞ղ է տարբերությունը: Այն ամբողջությամբ սիրո մասին է: Ես փորձել եմ ավելի շատ սեր դնել իմ գրածի մեջ, քան դու:

Նա «Հանդան»-ը ընկալել էր այնպես, ինչպես ոչ մի գրաքննադատ չէր կարող ընկալել: Երկու պատմությունն էլ հիմարություն էին, բայց ամեն մեկը՝ յուրովի: Նրանք իր դատարկ սենտիմենտալության պատճառով, իսկ «Հանդան»-ի հիմարության պատճառը չափից ավելի սիրատենչությունն էր»¹²:

Վեպի գլխավոր հերոսուհին Հանդանն է՝ բարդ բնավորության տեր երիտասարդ մի կին, որը գրավում է բոլորի ուշադրությունն իր վարքագծով, խելքով, գիտելիքներով, հասարակության մեջ ազատ պահվածքով, որը բնորոշ չէր տվյալ ժամանակաշրջանի թուրք կանանց: Վեպի սկզբում Հանդանը հանդես է գալիս միջնորդավորված իր քույր Ներիմանի և նրա ամուսին Ռեֆիք Ջեմալի գրույցների ու նամակների միջոցով: Դրանցից ընթերցողը հասկանում է, որ Հանդանը վաղ

¹⁰ Sê u Dr. Aysegül Ergişi, Psikanalitik bir çözümleme: Halide Edib Adivar'ın «Handan» romanı, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 2, February 2013, էջ 1741:

¹¹ Վեպի հրատարակումից տարիներ անց Հալիդե Էդիբը հետևյալ խոստովանությունն է արել. «Մի կողմ թողնելով համեստությունը՝ կարող եմ ասել, որ իր ժամանակի վեպերի մեջ «Հանդան»-ը ամենամեծ հեղինակությունն է վայելել: Ես երջանկությունից տեղս չէի գտնում: Սակայն հիմա ես կարծում եմ, որ «Հանդան»-ը այնքան էլ հաջողված ստեղծագործություն չէ. ամեն դեպքում ես դատապարտված էի ապրել որպես «Հանդան»-ի հեղինակ: («Memories of Halide Edib», Gorgias Press, NJ, USA, 2005՝ten aktaran İpek ÇALIŞLAR, Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın, Everest Yay., İstanbul, 2010, s. 96):

¹² H. Edib, Memoirs of Halide Edib, p. 58-59.

տարիքից մեծ սեր է տաճել կրթության նկատմամբ, իսկ նրա հայրն ամեն կերպ փորձել է խրախուսել դասեր սովորելու ցանկությունը՝ նրա համար վարձելով բազմաթիվ ուսուցիչներ: Նրանցից մեկը հոր ընկերոջ որդին էր՝ Նազըմը, որը առաջին հայացքից գրավել է Հանդանի ուշադրությունն ու սիրտը: Մի որոշ ժամանակ Հանդանին ուսուցանելուց հետո Նազըմը նրան սիրո խոստովանություն և ամուսնության առաջարկ է արել: Թեև Հանդանը նույնպես սիրել է Նազըմին, սակայն չի համաձայնել ամուսնանալ: Բանն այն է, որ Նազըմը, տարված լինելով քաղաքականությամբ ու երկրում փոփոխություններ իրականացնելու գաղափարներով, անգամ սեր խոստովանելիս Հանդանին առաջարկել է միասին ծառայել իր քաղաքական նպատակներին ու գաղափարներին և մասնակից դառնալ սպասվող պայքարին: Հանդանը, մերժելով Նազըմին, հետագայում ամուսնանում է իրենից բավական տարեց Հյուսնյու փաշայի հետ, որը աշխարհ տեսած, մեծ հարստության տեր մարդ էր: Հանդանի ամուսնությունից որոշ ժամանակ անց հայտնի է դառնում, որ Նազըմը, իմանալով սիրած աղջկա ամուսնության մասին, բանտում ինքնասպանություն է գործել: Այդ լուրը մեծ վիշտ է պատճառում Հանդանին. նա հիվանդանում է: Ամուսինը՝ Հյուսնյու փաշան, բուժվելու նպատակով նրան տեղափոխում է արտասահման: Ամիսներ անց այնտեղ է մեկնում նաև Հանդանի քույրը՝ Ներիմանը, իր ամուսնու՝ Ռեֆիք Ջեմալի հետ, որը Նազըմի մտերիմ ընկերն էր: Ամուսինները հանդիպում են Հանդանին, ում Ռեֆիք Ջեմալը ասում էր, քանի որ նրան մեղադրում էր Նազըմի մահվան համար: Հանդիպման ընթացքում պարզ է դառնում, որ Հանդանը նախկինը չէ. շատ է փոխվել, հրաժարվել է իր ազատամիտ գաղափարներից, առանց ընդդիմանալու հանդուրժում է ամուսնու շարունակական դարձած դավաճանություններն ու իր նկատմամբ անհիմն նախատինքները:

Վեպի հետագա շարադրանքում, շարունակելով պահպանել նամականու ժանրային տեսակը, ներառում է նաև Հանդանի նամակները՝ ուղղված վեպի մյուս հերոսներին: Այդ նամակներից, որոնք հերոսուհու մոտ վերականգնում են անցյալի պատկերը, իմացվում է, որ ամուսինների անհաշտ կյանքը այնքան է ազդել Հանդանի առողջության վրա, որ նա լրջորեն հիվանդացել է, անգամ կորցրել հիշողությունը: Ռեֆիք Ջեմալը նրան տանում է Իտալիա՝ բուժվելու, որտեղ էլ նրանք սիրահարվում են միմյանց: Սակայն երբ Հանդանը սկսում է աստիճանաբար ապաքինվել, և երբ վերականգնվում է հիշողությունը, նա գիտակցում է, թե ինչ աններելի մեղք է գործել՝ սիրահարվելով քրոջ ամուսնուն: Նրա վիճակը կտրուկ վատանում է: Տանջվելով և՛ մեղքի զգացումից, և՛ անթույլատրելի սիրուց՝ նա հայտնվում է հոգեբանական անելանելի վիճակում: Ապաքինվելու բոլոր հույսերը մարում են, և նա մահանում է:

Վեպի հերոսուհու պատմության առանձին դրվագներում, կար-

ծում ենք, դժվար չէ տեսնել ընդհանրությունը Էդիթի կենսագրության հետ: Դա է պատճառը, որ ընթերցողներն ու գրաքննադատները շտապեցին երկը համարել ինքնակենսագրական: Եվ իսկապես, վեպը, որ գրվել էր ամուսնուց բաժանվելուց անմիջապես հետո, արտահայտում է հեղինակի զգացմունքներն ու ապրումները՝ մարմնավորված գլխավոր հերոսուհու՝ Հանդանի կերպարով:

Ժամանակին վեպի՝ ինքնակենսագրական ժանրի պատկանելու մասին տարբեր գրաքննադատներ ու գրախոսներ բազմապիսի կարծիքներ են հնչեցրել: Գրախոսներից մեկը, օրինակ, համարում է, որ հեղինակը հերոսուհու միջոցով պատկերել է իրեն, իսկ վեպը դժբախտության և սեքսիստական հասարակության մեջ կրթված և մտածող կնոջ ճակատագրի մասին է: Անդրադառնալով Հանդանի և Հալիդե Էդիթ Ադրվարի միջև նմանություններին՝ մեկ այլ գրախոս գրել է. «Ինձ համար Հանդանն ու Ադրվարը կարծես երկու քույր լինեն, ովքեր ապրում են միևնույն տանը»¹³: Գրաքննադատների մի մասն էլ գտնում էր, որ վեպը Էդիթի ամուսնական անհաջողության արտահայտությունն է, և Ադրվարի համար միջոց է եղել՝ ազատվելու դժբախտ ամուսնության հետևանքով առաջացած լարվածությունից: Ժամանակակիցներից գրականագետ Սելիմ Դելերին առաջ է քաշել այն տեսակետը, որ Հանդանի ցնորքն ու մենախոսությունները հեղինակի սեփական ցանկությունների արտահայտման ակնհայտ դրսևորումներն են¹⁴: Իսկ Հալիդե Էդիթի ընկեր, գրող Յաքուբ Քադրի Քարասումանօղլուն վեպի մասին գրել է հետևյալը. «Ակնհայտ է, որ տիկին Հալիդեն Հանդանի նման դժբախտ է եղել իր առաջին ամուսնության ընթացքում, ունեցել է նույն հիստերիկ պոթթկումները և ստիպված է եղել լքել իր սիրելի ամուսնուն»¹⁵: Սյնուհետև զուգահեռներ անցկացնելով վեպի հերոսների և նրանց նախատիպերի միջև՝ նա նշել է. «Վեպի հերոսներից Հյուսնյու փաշան իր հայացքներով տեղ-տեղ նմանվում է Էդիթի ամուսնուն՝ Սալիհ Զեքիին: Նմանություններ կան նաև Նազրմի ու Ռըզա Թնֆիքի միջև: Ռըզա Թնֆիքը գրել է, որ Հալիդե Էդիթի հետ Փենդիքում է ծանոթացել. «Փոքրիկ Հալիդեն, դաշնամուր նվագելով, նրա համար երգ է երգել, իսկ հետո նրանք միասին ձիով զբոսանքի են գնացել»: Ռըզա Թնֆիքի նկարագրած այս տեսարանը շատ նման է Հանդանի՝ Նազրմի հետ ծանոթանալու դրվագին»¹⁶:

Քիչ չեն նաև այն գրականագետները, որոնց համոզմամբ «Հանդան»-ը ինքնակենսագրական ստեղծագործություն չէ:

¹³ S. Elaman, A Feminist Dialogic Reading of the New Woman: Marriage, Female Desire and Divorce in the Works of Edith Wharton and Halide Edib Adivar, Manchester, 2012, p. 187.

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁵ M. Nazlıpınar Subaşı, The Female Exploration in a Patriarchal Society as reflected in Virginia Woolf's «The Voyage out» and Halide Edip Adivar's «Handan», <https://ru.scribd.com/document>.

¹⁶ Dr. Aysegül Ergişi, Psikanalitik bir çözümleme: Halide Edib Adivar'ın «Handan» romanı, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 2, February 2013, p. 1741.

Կարևորելով վեպի կապակցությամբ հնչեցված տարբեր կարծիքները՝ մենք կփորձենք վեպի վերլուծության, մասնավորապես գլխավոր հերոսուհու վիպական կենսագրության և հեղինակի ապրած կյանքի համեմատության միջոցով պարզել ստեղծագործության ինքնակենսագրական լինել-չլինելու հարցը:

Ինչպես արդեն նշվեց վերը, Հալիդե Էդիբը վաղ հասակում կորցրել էր մորը և իր մանկությունն անցկացրել մեկ տատի, մեկ հոր տանը: Նման կյանք է ունենում նաև գրողի կերտած հերոսուհին՝ Հանդանը: Վերջինս, նույնպես վաղ հասակում զրկվելով մորից, ապրում է հոր և խորթ մոր տանը՝ ստանալով նրանց դաստիարակությունը: Եթե Հալիդե Էդիբի համար մորը փոխարինել էր մայրական տատը, ապա Հանդանի դեպքում մահացած մորը փոխարինում է խորթ մայրը, որին հեղինակը օժտում է իր տատին բնորոշ արևելյան պահպանողական կնոջ որոշ հատկանիշներով: Դա շատ լավ արտացոլված է վեպի հետևյալ հատվածում. «Ինչ է նշանակում աղջկա համար ավարտել կրթությունը: Նա գիտի մի քանի լեզու, և դա բավարար է: Նա հոգործավար չի դառնալու: Բացի այդ իր (Հանդանի - Ա. Ա.) տարիքի աղջկա համար շատ տարօրինակ է ամուսնության մասին չմտածել: Ես կասկած չունեմ, որ նա անգամ շատ ավելի իմաստուն է, քան որոշ տղամարդիկ, բայց իմաստնությունը չէ, որ էական է: Ես վախենում եմ, որ նա տանը կմնա, քանի որ օժտված է այնպիսի հատկանիշներով, որոնք բնորոշ չեն այլ աղջիկների: Ես հույս ունեմ, որ նա այնքան գեղեցիկ կլինի, որ այդ գեղեցկությունը կծածկի նրա բոլոր հիմարությունները»¹⁷:

Եթե հարազատ տատին Հալիդե Էդիբը ներկայացրել է հերոսուհու խորթ մոր կերպարով, ապա հոր դեպքում ոչինչ չի փոխել: Ե՛վ հեղինակի, և՛ Հանդանի հայրը բարձրաստիճան պաշտոնյաներ են, առաջադեմ հայացքների տեր անձնավորություններ, որոնք, կորցնելով իրենց կանանց, չեն վարանում երկրորդ անգամ ամուսնանալ: Բացի այդ՝ նրանք՝ երկուսն էլ տուրք են տալիս արևմտամետ բարքերին, իրենց զավակների համար ապահովում են կրթության բոլոր պայմանները, և, որ ամենակարևորն է, երկուսի դեպքում էլ ակնհայտ դրսևորվում են դստեր՝ կրթություն ստանալու ցանկության խրախուսումն ու աջակցությունը:

Վեպում հերոսուհու ընտանիքի գլխավոր անդամների տեսանելի նմանությունները Հալիդեի հարազատներին հիմք են տալիս ենթադրելու, որ հեղինակը Հանդանի միջոցով իսկապես էլ կերտել է իր ավտերեզոն և ստեղծագործության հենց սկզբում ներկայացնելով այդ ընդհանրությունները՝ թերևս փորձել ընթերցողին միանգամից հուշել, որ վեպն ինքնակենսագրական բնույթի է:

Իսկ իր ամուսին Սալիհ Ջեքիին, որի հետ ամուսնավորությունը ըստ երևույթին այս վեպի ստեղծման դրդապատճառ է դարձել, Էդիբը ներկայացրել է երկու հերոսների՝ Նազրմի և Հյուսնյու փաշայի կեր-

¹⁷ H. Edib, Handan, Istanbul, 2007, s. 39.

պարների մարմնավորմամբ: Ընդունելով Յաքուբ Քադրի Քարասումանօղլուի կարծիքը այն մասին, որ Նազրմի կերպարի համար նախատիպ է եղել Ռըզա Թևֆիկը՝ մենք կարծում ենք, որ Նազրմին կերտելիս հեղինակը նրան օժտել է նաև Սալիհ Ձեքիին բնորոշ որոշ հատկանիշներով: Մեր ենթադրությունը համոզիչ դարձնելու նպատակով փորձենք ներկայացնել Նազրմի և Սալիհ Ձեքի փաշայի միջև ընդհանրությունները: Այսպես, ինչպես հայտնի է, Սալիհ Ձեքին եղել է Հալիդե Էդիբի ուսուցիչը, և նրանց ամուսնությունը հիմնականում պայմանավորված է եղել գիտության նկատմամբ տաճած սիրով, ընդհանուր գաղափարներով ու հայացքներով:

«Ես, - իր հուշագրության մեջ գրում է Էդիբը, - պատկանում էի նոր տանն ու դրա տիրոջը և անում էի ամեն բան, որպեսզի ստեղծեի երջանիկ ընտանիք ու օգնեի նրան (Սալիհ Ձեքիին - Ա. Ա.) իր կարևոր գործում: Նա նախաձեռնել էր մի հսկայական աշխատանք՝ «Մաթեմատիկական բառարան»-ի ստեղծումը թուրքերենով, և ես նրա համար անգլերենից թարգմանություններ էի անում հայտնի մաթեմատիկոսների ու փիլիսոփաների կյանքի մասին»¹⁸: Վեպում էլ Նազրմը, ամուսնության առաջարկ անելով Հանդանին, ասում է, որ իրենց ամուսնությունը հիմնված է լինելու ոչ թե սոսկ սիրո, այլ առավելապես գաղափարի վրա. «Երկար ժամանակ ուսումնասիրելով քեզ՝ ես հասկացել եմ, որ դու կարող ես լավ ընկեր լինել՝ կյանքի, գաղափարի և նպատակների իրականացման համար»¹⁹:

Կարծես թե երկու տղամարդիկ էլ կանանց առջև դնում են նույն պահանջները, երբ առաջարկում են նրանց դառնալ իրենց գաղափարի, նպատակի իրականացման ուղեկիցը: Սակայն եթե ինքը՝ Հալիդե Էդիբը, գնացել է այդ քայլին՝ ամուսնանալով Սալիհ Ձեքիի հետ, ապա իր հերոսուհուն նա տվել է ճակատագրի այլ ընթացք: Հանդանը գիտակցում է, որ Նազրմը ցանկանում է ամուսնանալ ոչ թե իր, այլ մի կնոջ հետ, ով կլինի ենթակա ու հնազանդ քաղաքական իր նպատակները իրականացնելու համար, և մերժում է Նազրմի առաջարկությունը: Այնպիսի տպավորություն է ստեղծվում, որ հեղինակը, զոջալով իր գործած սխալի համար, փորձում է իր հերոսուհու միջոցով շտկել այն և թույլ չի տալիս Հանդանին կրկնել իր քայլը:

Այսպիսով, հեղինակը, Հանդանին հետ պահելով Նազրմի հետ ամուսնությունից, նրան ամուսնացրել է Հյուսնյու փաշայի հետ, ով տարիքով բավականին մեծ, հարուստ, աշխարհ տեսած մարդ է. ակնհայտ է նմանությունը Սալիհ Ձեքիի հետ: Հանդանի ու Հյուսնյու փաշայի ամուսնությունը կարծես թե հիմնված է փոխադարձ սիրո վրա, և թվում է, թե նրանք երջանիկ պետք է լինեն: Սակայն այս դեպքում էլ Էդիբը հաշտ ու երջանիկ ամուսնական կյանք չի ապահովում իր հերոսների համար:

¹⁸ H. Edib, *Memoirs of Halide Edib*, p. 207.

¹⁹ H. Edib, *Handan*, s. 44-45.

Ամուսնությունից որոշ ժամանակ անց Հանդանն ու Հյուսնյու փաշան մեկնում են արտասահման, որտեղ Հանդանը ամբողջովին նվիրվում է ընտանիքին ու ամուսնուն՝ մի կողմ թողնելով գիտությունն ու իր նախասիրությունները, իսկ Հյուսնյու փաշան կարճ ժամանակ անց իր համար հոմանուհի է գտնում ու պարբերաբար, կնոջը միայնակ թողնելով, հեռանում իր սիրուհու մոտ: Վեպի ողջ ընթացքում Հյուսնյու փաշան տարբեր սիրուհիներ է ունենում, իսկ Հանդանը, չնայած ամուսնու հետ հաճախակի վեճերին, կարծես թե համակերպվում է ստեղծված դրությանը և ամեն անգամ սիրով ու հոգատարությամբ դիմավորում ամուսնուն: Ավելին, նա երբեք չի մտածում Հյուսնյու փաշային մեղադրելու մասին և միշտ սպասում է նրա վերադարձին, քանի որ առանց նրա ինքն իրեն անապահով էր զգում: Հանդանի այս վերաբերմունքը, ինչպես փորձում է ցույց տալ հեղինակը, պայմանավորված էր տվյալ ժամանակաշրջանում Օսմանյան կայսրությունում կնոջ կարգավիճակով. կենցաղում իշխում էր այն օրենքը, որ ամուսնական հավատարմությունը կնոջ համար սուրբ պարտականություն է, մինչդեռ տղամարդուն վերապահվում էր ազատություն, ինչին կինը իրավունք չունեի ընդդիմանալու: Հանդանն էլ, չնայած իր բարձր կրթությանը, ապրում և առաջնորդվում էր նույն տիրապետող բարքերով: Նրա համար ամուսնությունը սրբազան մի կապ էր: «Այն տղամարդն ու կինը,- ասում է նա,- որ կղավաճանեն այս կապը, անիծված կլինեն, պետք է անիծված լինեն: Կնոջ և տղամարդու, հատկապես կնոջ կյանքում չպետք է լինի այլ մարդ»²⁰: Մինչդեռ Հյուսնյու փաշան լիովին այլ կարծիք ունի ամուսնության մասին. նրա համար ամուսնությունն արժեք չունեցող մի երևույթ է: «Դու,- դիմելով Հանդանին՝ ասում է Հյուսնյու փաշան,- կարծում ես՝ սերն ու ամուսնությունը հավերժ են: Ինձ համար ամուսնությունն ամենաանիմաստ բառն է: Հավատացնում եմ քեզ, որ ես ամուսնության նկատմամբ երբեք չեմ զգացել այնպիսի ուժգին մեծարում, ինչպիսին դու: Քեզանից առաջ ես ութ տարի ապրել եմ Մարիոնի հետ, քեզ հետ՝ յոթ տարի և մեր ամուսնության ընթացքում՝ երկու տարի Ջուլիետի հետ: Նրանք բոլորն էլ պարզապես կանայք են ինձ համար: Բոլորից շատ ես քեզ եմ սիրում: Երբեք չկասկածես: Բայց ես քեզ չեմ սիրում նրա համար, որ դու ընտանիք կոչեցյալի մասն ես կազմում: Ես չեմ հավատում, որ նմանատիպ բան ընդհանրապես գոյություն ունի»²¹:

Ամուսնության ու ամուսնական կյանքի վերաբերյալ Հանդանի ու Հյուսնյու փաշայի ունեցած տարբեր, անգամ հակասական մտեցումների միջոցով հեղինակը ներկայացրել է իր և Սալիհ Ջեքիի միջև եղած տարբերությունները: Նա ցանկացել է ցույց տալ, որ Սալիհ Ջեքիի համար էլ ամուսնությունը էական արժեք չունեցող մի երևույթ էր, քանի որ նա իրենց ամուսնությունն ու նրա նշանակությունը արհամարհեց և

²⁰ Նույն տեղում, էջ 85:

²¹ Նույն տեղում, էջ 91:

ամուսնացավ երկրորդ անգամ: Մինչդեռ Հալիդե Էդիբի համար ամուսնությունը գիտակցվել է որպես սուրբ մի հարաբերություն, հանուն որի ինքը ինքնակամ հրաժարվել է անգամ իր նախասիրություններից և լիովին նվիրվել ընտանիքին ու ամուսնուն: Ըստ երևույթին ամուսնության վերաբերյալ հերոսների ունեցած տարաձայնությունները հենց այն կարևոր հանգամանքներն են, որոնց միջոցով հեղինակն ընթերցողին է ներկայացնում անձնական ներքին խնդիրները, իր չհասկացված, չգնահատված լինելու հանգամանքը: Ամուսնու՝ Մալիի Ջեքիի երկրորդ ամուսնության փաստը Հալիդեն նույնքան նողկալի է համարում, որքան վեպի հերոսի՝ Հյուսնյու փաշայի սիրուհի ունենալն ու կնոջը լքելը: Նա մերժում է այն ամենը, ինչը կարող էր արժեզրկել ու նսեմացնել կնոջը:

Նկատենք, որ Մալիի Ջեքիի և Հյուսնյու փաշայի միջև ընդհանրությունները ևս մեկ անգամ փաստում են վեպի ինքնակենսագրական բնույթը: Այդ վարկածի օգտին է խոսում նաև այն հանգամանքը, որ հեղինակի ու նրա հերոսուհուն վիճակված է գրեթե նույն ճակատագիրը՝ Էսկան մեկ տարբերությամբ: Այսպես, Հանդանը ամուսնու տնից հեռանալուց հետո շատ ծանր հիվանդանում է և ապաքինվելու համար տևական բուժում ստանում: Նմանատիպ վիճակում է եղել նաև հեղինակը, որը ամուսնալուծությունից հետո ծանր հիվանդացել է, և նրանից երկար ժամանակ է պահանջվել առողջանալու համար. «Ես վատառողջ էի մի ամբողջ տարի, ինձ թույլ ու անհանգիստ էի զգում: Տևական ջերմության ու անտանելի գլխացավերի պատճառով ես ստիպված էի երեք ամիս անցկացնել անկողնում»²²:

Սակայն, եթե Հալիդե Էդիբը կարողանում է ապաքինվել, շարունակել իր կյանքը, հաղթահարել բոլոր դժվարությունները, կայունություն ու համբավ ձեռք բերել, հասնել մեծ հաջողությունների, ապա Հանդանին դա չի հաջողվում. նա, հուսալքությունից դրդված, նախընտրում է մահը և այդպես էլ չկարողանալով ապաքինվել՝ շուտով մահանում:

Այստեղ թերևս հարց առաջանա՝ արդյո՞ք Հանդանի մահով հեղինակը չի ցանկացել ցույց տալ, որ հերոսուհին, չկարողանալով և չձգտելով դիմակայել իրեն շրջապատող հայրիշխանական համակարգին, ինքն իրեն մտածված պարտության է մատնել՝ այդ կերպ ըմբոստանալով կյանքի ճնշումների ու պարտադրանքների դեմ: Իմանալով Հալիդե Էդիբի մոտեցումը կանանց ազատության հարցին՝ կարծում ենք, որ Հանդանի մահով նա իսկապես էլ արտահայտել է իր բողոքը հասարակական անարդարությունների ու սեռային խտրականության դեմ:

«Հանդան» վեպում, ինչպես տեսանք, ինքնակենսագրական նյութի հիման վրա արտահայտված ֆեմինիստական գաղափարները հետագայում ավելի խորը արտահայտություն պիտի ստանային գրողի հաջորդ գործերում:

²² H. Edib, *Memoirs of Halide Edib*, p. 309.

Բանալի բառեր – Հալիդե Էդիբ Ադրվար, թուրք գրող, գրականություն, կրթություն, կին, հերոսուհի, Հանդան, վեպ, ինքնակենսագրություն

АНЖЕЛА АВАГЯН – *Автобиографическая основа романа Халиде Эдиб Адывар «Хандан»*. – В статье жизнь главной героини романа Х. Э. Адывар (1882 – 1964) сопоставляется с биографией писательницы, что не оставляет сомнений в принадлежности книги к автобиографическому жанру.

«Хандан» – один из первых романов турецкой общественной деятельницы и суффражистки, в которых она воплотила близкие ей идеи феминизма.

Ключевые слова: турецкая писательница, литература, образование, женщина, героиня, роман, автобиография

ANZHELA AVAGYAN – *The Autobiographical Basis of the Novel "Handan" by Halide Edib Adıvar*. – In the article, referring to the novel “Handan” by Halide Edib Adıvar, the author, by making comparisons between the epic biography of the main heroine and the life of Halide Edib, states the autobiographical genre of the novel. The author also presents, that this is one of the first novels by Halide Edib, where she expressed her feministic ideas.

Key words: Halide Edib Adıvar, Turkish writer, literature, education, woman, heroine, Handan, novel, autobiography